

Mitä asiakirjoista todennetuista
keskiaikaisista suomalaisista
henkilönnimistä voidaan saada irti

FT Mikko Heikkilä

mikko.k.heikkila@uta.fi

Henkilönnimisysteemit – seminaari
Vuosaaren Sofiassa 11.–12.11.2015

Esitelmöitsijästä lyhyesti

- Filosofian tohtori yleisestä kielitieteestä Helsingin yliopistosta.
- Toimin tätä nykyä tutkijana ja tuntiopettajana Tampereen yliopistossa.
- Olen ensisijaisesti historiallisen kielitieteen ”sekatyömies”, mutta harjoitan myös historiantutkimusta.
- Olen mm. tutkinut joidenkin suomalaisten henkilönnimien alkuperää ja ajoitusta (Heikkilä 2012, 2013b).

Nykyinen tutkimushankkeeni: keskiaikaisen suomen kielen sanastokorpus ja varhaissuomen äänneasu

- Suomea koskevissa keskiaikaisissa asiakirjoissa esiintyy suuri määrä suomen kielen sanoja paikan- ja henkilönnimissä (ks. esim. Ikola 1984: 112; DF).
- Niistä voidaan lukea esimerkiksi kielen äännehistorian kulusta paljonkin, kuten jo Heikki Ojansuu (1926) osoitti.
- Varhaissuomen läpikäymien ääntenmuutosten kronologia ajassa ja paikassa pystyttäneen selvittämään vähintään yhtä hyvin ja tarkasti kuin esimerkiksi keskikantasuomen ääntenmuutosten kronologia.
- Miksi? Koska ajalta on olemassa säilyneitä kielenmuistomerkkejä.
- Keskiaikaista suomea on kuitenkin toistaiseksi tutkittu varsin vähän (ks. esim. Häkkinen 2014: 389).
- Kokoan dokumentoidun keskiaikaisen suomen kielen sanastokorpusta. Korpuksen muodostavat lekseemit esiintyvät keskiaikaisissa asiakirjoissa.
- Korpuksen on tarkoitus sisältää kaikki keskiajalla attestoidut suomen kielen sanat, niiden todetut kirjoitusasut, ensiesiintymävuodet ja lähteet.
- Tutkimushankkeen suorituspaikka on Tampereen yliopiston suomen kielen oppiaine.

Keskiaikaisen kieliaineiston arvo tieteelle

- Keskiaikaiset asiakirjat pidentävät dokumentoidun suomen kielen historiaa usealla sadalla vuodella.
- Raimo Jussilan vanhan kirjasuomen tutkimukselle tärkeän teoksen *Vanhat sanat: Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä* (1998) mukaan esimerkiksi sanojen *mäki*, *nousta*, *saari* ja *taipale* vanhimmat kirjalliset esiintymät ovat seuraavilta vuosilta: *mäki* 1544, *nousta* 1543, *saari* 1548 ja *taipale* 1745.
- Keskiaikaisen kirjallisen lähdeaineiston mukaan ottaminen vanhentaa kuitenkin esimerkkisanojen dokumentoitua historiaa merkittävästi, sillä kyseisten sanojen varsinaiset ensiesiintymävuodet ovat suorittamani *excerptio* mukaan seuraavat: *mäki* 1303, *nousta* 1232, *saari* 1295 ja *taipale* 1234 (DF nro 79, 81, 219, 240).
- Erinomainen esimerkki keskiaikaisen lähdeaineiston suomen kielen sanojen kirjallista historiaa merkittävästi pidentävästä vaikutuksesta on myös sana *saniainen*, joka esiintyy appellatiivina Elias Lönnrotilla vuonna 1860, mutta joka esiintyy paikannimen osana jo vuodelta 1326 olevassa asiakirjassa (SSA s.v. *sananjalka*; DF nro 344).

Nimiä ja äännehistoriaa – esimerkkejä

- *Kadrealum* v. 1359, *Kayriala* v. 1363 'Kaerla'
-> **Kaδriala* > **Kairiala* > *Kaer_la*
- *Villilä* (Nousiaisten Pyhän Marian seurakunnan kirkkoherra *Vilhelmille* annettu maalahjoitus Maskussa); dokumentaatio jo vuodesta 1232 alkaen

1) aineisto, 2) nimien *excerptio* aineistosta, 3) nimien morfologinen ja semanttinen analysointi jne. – esimerkkejä

- *Annales Regni Francorum* 741–829 jKr. (vuoden 811 kohdalla): ”... de parte vero *Danorum* inprimis fratres Hemmingi, Hancwin et Angandeo, deinde ceteri honorabiles inter suos viri, Osfrid cognomento Turdimulo et Warstein et **Suomi** et Urm et alius”.
- pappi ja lähetyssaarnaaja *Petrus **Kaikewalde** de Vinlandia*, vaikutti Virossa ainakin v. 1215–1226 jKr. (lähde: *Heinrici Chronicon Livoniae*)

”Sanoi kaunis Kaukomieli” – henkilönnimen etymologinen tulkinta

- Nimen rakenne: kaksiosainen yhdyssnimi *Kauko-mieli*
- vrt. esim. *Iha-lempi* <- sm. **lempi** : *lemmen* (~ vi. **lemmed** 'kipinät', **lembida** 'palaa, korventua') <- paralänsiurali ***lempi** ~ sm. **lämmiin** : **lämpimän** ~ mord. *l'embe* 'lämmiin; lämpö' (M. Heikkilän etymologinen rinnastus)
- *Kauka-mieli* -> *Kaukoi* > *Kauko* > *Kaukomieli*
- <Kaukemele> v. 1360, <Kaukamele> v. 1363–1374, <Kaukamely> v. 1422
< ksm. *kauka 'pitkä' <- kgerm. *χauχaz 'korkea' (A. Aikion etymologia vuodelta 2000, lainaoriginaalin äänneasun rekonstruktion tarkennus M. Heikkilän)
- *Kaukamieli* = ”Henkilö, jonka mieli halajaa kauas” vai ”Pitkämielinen (~ kärsivällinen) henkilö”?

Jatkoa edelliseen diaan

- Kysymykseen voidaan etsiä vastausta attestoiduista ja ajoitettavissa olevista vanhoista paikannimistä; esim. *Kaukajärvi* Tampereella, *Köklax* 'Kauklahti' Espoossa ja *Kauvatsa* Ala-Satakunnassa.
- *Kaukajärfwen* "Pitkäjärvi" v. 1427
- **Kaukalaksi* "Pitkälähti" → *Kökelax* v. 1451 > *Köklax*
- **Kaukainen* : **Kauyaiccen* > **Kauvaiccen* > *Kauuatzsen* v. 1551 > *Cauuatz* v. 1565 > *Kauvahta/Kauvatsa* "Kaukainen"; suomalaisen oikeuden kylä, muttei rautakautisia kalmistoja (Suvanto 1973: 193; Museovirasto) → suomalaisen asutuksen synty n. 1150–1266 jKr.
- vsm. *Kaukamieli* ? → mnorj. *Faravid*_, Kvenlandin kuningas (yks. nom. tunnus -r puuttuu)

Miten hallita etymologisesti kristillisten henkilönnimien monia hypokorismeja?

- Mikkonen & Paikkala (2000: 171, 361): *Jutikka* < *Johannes*, mutta *Mitikka* < *Dimitri* (eikä *Mikael*)
vrt. *Asikkala* (ja *Azico Sääksmäellä* (= hämäläismurteiden alueella) v. 1340 (DF nro 467))
- Heikkilä: *Juti(la)* < *Jutikka(la)* < *Jutti* (*Juddi* ja *Judicala Sääksmäellä* v. 1340 (DF nro 467)) ~ *Juntti* < *Juhani* <— *Johannes*
- kr. *Matthaios* → lat. *Matteus* → mru. *Mattis* → (v)sm. *Matti*
- kr. *Petros* → lat. *Pētrus* >> sm. *Pieti/Pi~~etti~~/P~~etti~~*
- lat. *Benedictus* → (m)ru. *Bengt* → sm. *Pentti*

Jatkoa edelliseen diaan

- *Petrus* → *Pieti* ja *Pietari*, mutta kumpi nimimuoto on vanhempi? Vastaan: *Pieti*, koska vlat. **Pēdrus* → mru. **Pēdr* (→ sm. *Pieti*) > mru. *Pēder* → (v)sm. *Pietari*
- Johtopäätös: äänneseikat (äännekehitykset ja analogiat) on huomioitava huolellisesti hypokorismeja tutkittaessa.

Aikahorisontti

- Kuinka kauas onomastiseen menneisyyteen on mahdollista nähdä itämerensuomen tapauksessa?
- Tuskin rautakautta kauemmas menneisyyteen, mutta onhan sekin jo paljon.
- Esimerkki vanhasta ajoitettavasta henkilönnimestä: *Harjavalta* (***Karjavalta*, ***Harivalta*, ***Harvalta*) n. 100 eKr.–500 jKr.
- *Karhunen* <- sm. *karhu*, *karhea*, *karhakka* 'karkea, karhea' <- sm. *karha* 'pörröinen/takkuinen tukka' < kksm. **karša* <- (t.p.q. n. 700 eKr.) vkgerm. **skraχā* >> mnorj. *skrá* 'kuiva eläimen nahka' (ks. Heikkilä 2012: 107, Heikkilä 2014)
- Vanhempi 'karhua' merkinnyt ims. sana oli *oksi* : *ohden*.
- *Ilmari* : *Ilmarin* (vrt. *hiiri* : *hiiren*, *manner* : *mantereen*)

Hyväneuvo, neuvo

- *Hyvä-neuvo* (vrt. esim. *Kauka-mieli* ja *Iha-lempi*)
- itämerensuom. appellatiivi *neuvo* 'mm. ohje' < ?
- Heikkilän etymologiaehdotus: kgerm. **h/Hīwa-n-aiwō* "i/Isännän ohje" (vrt. esim. mys. *hīwo* 'isäntä', mys. *ēwa* 'mm. ohje') > ksk. **h/Hy:wanæwō* (n. 500-luku jKr.) → mksm. **hyvä* (huom. mksm. homonyymi **hüvä* < kksm. **šüvä*) *neuvo* 'hyvä ohje' / *Hyväneuvo* > (v)sm. *neuvo* ja *Hyväneuvo* (vrt. esim. mys. *Haimi-rih* "Kodin valtias" > saks. *Heinrich* → sm. *Heikki*)

Lähteet

- Aikio, Ante 2000: Suomen *kauka*. *Virittäjä* 4/2000 s. 612–614.
- *Diplomatarium Fennicum*. <<http://extranet.narc.fi/DF/index.htm>>.
- Heikkilä, Mikko 2012: *Kaleva* and his Sons from *Kalanti* – On the Etymology of Certain Names in Finnish Mythology. *SKY Journal of Linguistics* 25 pp. 93–123.
- Heikkilä, Mikko 2013a: Itämerensuomen ehdollisesta ääntenmuutoksesta /ai/ > /ei/. *Virittäjä* 4/117 s. 583–592.
- Heikkilä, Mikko 2013: From Surging Waves to the Spirit of Waves – On the Germanic and Sami Origin of the Proper Names *Ahti* and *Vellamo* in Finnic Mythology. *SKY Journal of Linguistics* 26 pp. 71–86.
- Heikkilä, Mikko 2014: The Changing Language Situation in the Åland Islands and Southwestern Finland during the Late Iron Age. In: Joonas Ahola, Frog & Jenni Lucenius (eds.), *The Viking Age in Åland: Insights into Identity and Remnants of Culture*. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae Humaniora* 372 pp. 303–321. Helsinki: The Finnish Literature Society.

- Huldén, Lars 2001: *Finlandssvenska bebyggelsenamn. Namn på landskap, kommuner, byar i Finland av svenskt ursprung eller med särskild svensk form*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Häkkinen, Kaisa 2014: Finnish Language and Culture of the Viking Age in Finland. In: Joonas Ahola & Frog with Clive Tolley (eds.), *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*. Studia Fennica Historica pp. 389–398. Helsinki: The Finnish Literature Society.
- Ikola, Osmo 1984: Suomen kielen historia. Heikki Paunonen & Päivi Rintala (toim.) *Nykysuomen rakenne ja kehitys. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen*. Tietolipas 95 s. 111–138. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jussila, Raimo 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Mikkonen, Pirjo & Paikkala, Sirkka 2000: *Sukunimet*. Helsinki: Otava.
- *Museovirasto*, muinaisjäännösrekisteri. http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx (10.11.2015)

- Ojansuu, Heikki 1926 [1922]: Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen. Jälkeenjääneistä papereista. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia* VI s. 37–56.
- SKVR = *Suomen Kansan Vanhat Runot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SPNK = *Suomalainen paikannimikirja*. Päätoim. Sirkka Paikkala. Karttakeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 2007.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja*. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen (toim.). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001 [1992–2000].
- Stoebeke, Detlef-Eckhard 1964: *Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems*. Hamburg: Leibniz-Verlag.
- Suvanto, Seppo 1973: *Satakunnan historia III. Keskiaika*. Satakunnan Maakuntaliitto r.y.